

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'IN BAZI ROMANLARINDA FERDÎ VE SOSYAL TENKİT

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI*

Türk edebiyatının en verimli kalemlerinden biri olan Hüseyin Rahmi (1864-1944), seksen yılı bulan ömründe hikâye, roman, tiyatro, tenkit, fıkra ve makale gibi çok çeşitli türlerde sayıları yüzü bulan esere imza atmış, az sayıda olmakla beraber, tercümele de yapmış bir yazarımızdır. **Ahmet Mithat Efendi** (1844-1912)'nin Tanzimat yıllarında öncülüğünü yaptığı «popüler roman» çığırını benimsemiş ve bu roman tarzını çok daha derli-toplu bir hâle getirmiş olan Hüseyin Rahmi, Servet-Fünûn devrini idrâk ettiği halde bu hareketin dışında kalmış, II. Meşrûtiyet sonrası dönemde, hattâ Cumhûriyet döneminde de kalem faaliyetlerini kendine has sanat anlayışı doğrultusunda sürdürmüş, başka edebî akım ve anlayışlara hiçbir zaman iltifat etmemiştir. O, fertlerin ve cemiyetin normal olmayan taraflarını «mizah yoluyla ve ironnic bir üslûpla ele alan, tahlil ve tenkide tâbi tutan», roman tekniğini ise tamâmiyle «sosyal hicve» dayandırmış olan bir romancıdır.¹

Abdülhak Hâmid'in «**Türkler'in Emile Zola'sı**» olarak nitelediği Hüseyin Rahmi'nin eserleri, Tanzimat'tan beri hızla değişen ve pek çok sosyal hâdiseye sahne olan cemiyet hayatımıza âit çok çeşitli meseleleri, eğilim ve yönelişleri öğrenmek isteyenler için, oldukça zengin bir kaynak durumundadırlar. Tesirinde kaldığı «**natüralist roman**» anlayışının da bir gereği olarak, romanlarında zaman zaman en müstehcen, en bayağı tasvirlerle ve söyleyişlere de yer vermekten çekinmemiş olan romancı, eski İstanbul hayatının en göz alıcı, en tipik kişi ve olaylarını canlandırmış, bu hayatı, yarattığı çok enteresan şahıslar mârifetiyle bir ayna gibi yansıtmıştır. Onun romanlarında ele alınıp işlenen başlıca konular, birbirinden farklı özellikler

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

1. Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, (Önsöz).

gösteren dönemler hâlinde yaşadığımız iki yüz yıla yaklaşan bir zaman dilimi içindeki değişmelerin, insanlarımızın yaşayışları ve zihniyetleri üzerinde yaptığı tesirlerdir. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında bu tesirler, «kültür ve medeniyet buhranı ile ilgili alafrangalık, bätıl inanç, ahlâk ve geçim sıkıntısı arasında çatışma, aşk ve evlilikte anlaşmazlık, sosyal sefâlet, eski ahlâk kaidelerine, örf ve âdetlere isyan» şeklinde tezâhür etmiştir.²

Hüseyin Rahmi, hayatın gülünç, iğnelenmeğe elverişli, iğrenç ve kaba taraflarını romanlaştırmış, İstanbul'un kenar semtleriyle arka ve تنها sokaklarındaki ahşap ev ve konaklarda yaşayan insanların hayatını, bizim insanımızın komedi ve mizaha düşkünlüğünü de dikkate alarak, etkileyici bir üslûpla anlatmıştır. Şahıslarını kendi dil ve şiveleriyle konuşturmada, züppe ve anormal tipleri karikatürize etmede, insanların gülünç yönlerini yakalamada ve olayları daha ziyâde dış tarafları ile görüp göstermede fevkalâde başarılı olmuştur. Bütün bunları yaparken realist akıma bağlı kalmak istemişse de, eserlerinde yer yer romantik çıkışlar, lüzumsuz araya girmeler, yersiz mütalâa ve izahlar da göze çarpar. Ancak bütün bu kusurlu taraflarına rağmen, onun romanları, yaşadığı dönemin bilinen toplum gerçeklerini yansıtmıştır. Onun o mizahlı ve etkileyici söyleyişinin altında yatan, aslında bizim hayatımızın acı gerçekleridir.

Gözlem kabiliyeti kuvvetli bir yazar olan Hüseyin Rahmi, romanlarını uzun tetkiklerden sonra kaleme almıştır. O bakımdan, onun romanlarında şahısların, yaşadıkları sosyal çevrenin bütün özellikleri ile birlikte tanıtıldıkları görülür. Bu tanıtımda şahısların hayat ve dünya görüşleri, yaşayış tarzları, kılık-kıyâfetleri, zevk ve eğlenceleri, âdet ve gelenekleri en ince teferruatına varıncaya kadar ve çok realist hayat sahneleri hâlinde yer alır. Hüseyin Rahmi'nin, benimsediği roman anlayışı ve tatbik ettiği roman metodu itibarıyla **Emile Zola**'ya benzetilmesi, gâyet tabiidir. Ancak, **Emile Zola**'nın romanlarında yalnız ispat sözkonusu iken, Hüseyin Rahmi'nin romanlarında bundan başka ferdî ve sosyal tenkide yer verilmiş olması, onu, **Zola**'dan ayıran önemli bir noktadır. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında, genel olarak çeşitli bakımlardan anormal ve dolayısıyla gülünç tiplerin yer almasının sebebi de budur. Gene bunun içindir ki, o, gerek tipleri ve gerekse olayları mizah yolu ile tenkit eder. Çünkü, ferdî ve sosyal tenkidin yapılışındaki metot, mizah metodudur. Fert ve cemiyeti, aynı anda ele alıp beraberce işleme ise, romanlarının başka önemli bir özelliğini teşkil eder.

---

2. Prof. Dr. Mehmet KAPLAN. «Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Aslı Tipler», **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976, s. 459.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki şahıslar, çoğunlukla «mizaç, ahlâk ve kültür seviyesi» bakımlarından normal değillerdir. Bu bakımdan, onun kahramanlarının bir kısmı aptallık, cinsî sapıklık, aşırı ihtiras, şöhret düşkünlüğü gibi yaradılışlarındaki anormallikle, bir kısmı aşırı menfaat düşkünlüğü, iffet düşmanlığı, gayr-ı meşrû kazanç peşinde koşma gibi ahlâklarındaki anormallikle, bir kısmı da ümmîlik, cahillik, aşırı dinî taassup, bâtil inanışlara bağlılık, Batı medeniyetinin sahte taklitçiliği —züppelik— gibi kültürel seviyelerindeki anormallikle gülünçtürler. Romancı bütün bu değişik tipleri, kendi psikolojik muhtevaları ve toplumsal çevreleriyle birlikte ve en ince teferruatına kadar canlandırmakta büyük başarı gösterir.³

Bu genel açıklamalardan sonra, Hüseyin Rahmi'nin romanlarında tenkide ve tahlile tâbi tutulan başlıca sosyal meseleleri, şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür :

1. Yanlış batılılaşma anlayışının ve kültür yozlaşmasının yol açtığı alafrağa hayat özentisi ve bu durumun ortaya çıkardığı dengesiz ve züppe tiplerle cahillik meselesi.
2. Çok değişik sebeplerin husûle getirdiği ahlâkî dejenerasyon ve bunun fert ve cemiyet hayatımızda açtığı derin yaralar.
3. Aile hayatı ile ilgili her türlü meseleler.
4. Bakımsızlığın, ilgisizliğin ve fakirliğin yol açtığı sefâlet ve düşkünlük.

Bu makalemizde, zikredilen sosyal meselelerin yazarın aşağıda adını verdiğimiz romanlarında nasıl ele alınıp işlendiğini ana hatları ile belirtmeğe çalışacağız.

R o m a n l a r : **Şık** (6. bs., 1979); **İffet** (4. bs., 1966); **Mutallâka** (Boşanmış Kadın, 5. bs., 1979); **Nimetsinas** (5. bs., 1969), **Şipsevdi** (4. bs., 1971); **Muhabbet Tilsımı** (1. bs., 1928); **Mezarından Kalkan Şehit** (3. bs., 1970); **Gulyabani** (4. bs., 1961); **Efsuncu Baba** (4. bs., 1966); **Hakka Sığındık** (4. bs., 1973); **Gönül Bir Yeldeğirmenidir** (2. bs., 1972).*

**

Eski-yeni çatışması, kültürel yozlaşma, batılılaşmanın yanlış anlaşılması ve uygulanması, alafrağa yaşayışa özenmenin ortaya çıkardığı «züppe» ve «dejenere» tipler gibi hususlar, çok önemli birer sosyal mesele olarak Tanzimat'tan beri nesiller arasında varlığını hep sürdürmüş ve pek çok edebî eserin de konusu olmuşlardır. Bütün bu hususlar Hüseyin

3. Prof. Kenan AKYÜZ, «Modern Türk Edebiyatı'nın Ana Çizgileri», *Türkoloji Dergisi*, C. 2, Sayı: 1, DTCF yayını, Ankara 1965, s. 133.

(*) Bu yazıda parantez içinde verilen sayfa numaraları, romanların zikredilen baskılarına aittir.

Rahmi'nin birçok romanının da aslı temasını teşkil ederler. Bu tür romanlarında yazar, eski değerlere bağlanamayan, fakat yenilikleri de hakkıyla hazmedemediği için taklitçi durumuna düşen, genellikle zayıf karakterli, dengesiz ve kozmopolit tipleri ele almıştır. **Recaizâde Mamut Ekrem'in Bihruz Bey** tipi ile **Ahmet Mithat Efendi'nin Felâton Bey** tipine benzer özellikler taşıyan bu tiplere, yazar, **Şık** başta olmak üzere, daha bir kaç romanında yer vermiştir. **Şık** romanının merkezî şahsı olan **Şatırzâde Şöhret Bey**, metresi, köpeği, giyinişi, gözlüğü, bastonu, köksüz fikirleri ve tutarsız davranışları ile tam bir «**dejenere**» tiptir. Hüseyin Rahmi'nin «**şık**» olarak nitelendiği bu tipin hâkim vasfı, taklitçiliktir. O, batı medeniyetinin gerçek değerleri yerine, onun zevk ve eğlencesini, kılık-kıyâfetini taklit ederek gülünç durumlara düşer. Romanın başında «**şık**»ı tanıtıcı bilgiler de veren (s. 11) Hüseyin Rahmi'ye göre, bu tip insanlar, toplum için son derece zararlı kimselerdir. Bu taklitçilerin pek çok anormal vasfı, bu romanda ele alınıyor ve **Şatırzâde Şöhret Bey**'in şahsında tenkide tâbi tutuluyor. Bu vasıflardan birisi, metres tutma arzusudur. **Şöhret Bey**, oldukça çirkin bir kadın olan Fransız fahişesi **Madam Potiche**'e bu sebeple tutulur. Bu husus romanda şöyle ifâde edilmektedir : «Avrupa gelenek ve göreneklerinin tutkunu olan Şatıroğlu, böyle güzel Fransızca konuşan metresini koluna takıp da Beyoğlu'nun kendi gibi şıklara mahsus yerlerinde dolaşmayı kendine en büyük şeref sayardı.» (s. 15)

Romandan anladığımızı göre, görgü ve bilgi fukarası olan bu batı taklitçisi züppelerin önemli bir eksiklikleri de, millî hislerden yoksun oluşlarıdır. Millî ve mânevî değerlere karşı herhangi bir hassasiyetleri, endişe ve tedirginlikleri yoktur. Tam tersine, örf ve âdetlerimize uygun düşmeyen hareketlerini beğenmeyenleri, terbiyesizlikle suçlarlar. Türkçe'yi beğenmeyip küçümserler; yalan yanlış da olsa Fransızca konuşmayı tercih ederler. Onların batı medeniyetinden anladıkları, şık giyinmek, tırnak uzatmak ve konuşmaları arasına bir kaç Fransızca kelime katmaktan ibârettir. Romanda **Râzi Efendi** başta olmak üzere, kimi müsbet fikirli tipler, **Şöhret Bey** ve arkadaşlarını bu tutumları sebebiyle şiddetle tenkit ederler. Hattâ **Şık**'ın milliyetini küçültme hususunda gösterdiği küstahlıklarla, romanda diğer bir kozmopolit tip olan **Râik**'in Türkçe'yi küçümseyen densizlikleri karşısında millî duyguları coşan (s. 54) **Selâmi Bey**, onlara şöyle karşılık verir : «Konuşmalarınıza o yabancı lakırdılarını sırf bilginizi göstermek için katıyorsanız, iyi biliniz ki, bu çeşit bilgi göstermenin ipliği çoktan pazara çıktı. Ben öyle kimseler tanırım ki, Türkçe isteklerini anlatmada yarı sözleri Fransızca olduğu halde iki satır Fransızcayı Türkçeye çevirmekten âcizdirler. Ben Avrupa dillerine karşı Türkçe'nin mükemmelliğini iddia etmiyorum. Ama siz, hangi şeyi kaleme almağa kalktınız da Türkçe'nin yetersizliği yüzünden vaz geçmek zorunda kaldınız? Avrupa davranışlarına yeltenmek yal-

nız öyle tırnak uzatmak, Türkçe'yi beğenmemekle olmaz...» «...Kötülüklerin taklidi de, yapılması da kolaydır. Asıl zorluk iyilikleri taklit edebilmektedir» (s.55). Bu ifâdeler, yazarın taklitçi züppeler karşısındaki müsbet tavrını ve onun bu konudaki güçlü fikirlerini de ortaya koymaktadır.

Yazarın, **Şipsevdi** adlı romanında, **Şık**'taki meseleleri daha geniş bir şekilde ele alıp işlediği görülür. Bu romanda da «alafrangalık özentisi içerisinde bocalayan» bir ailenin yaşayışı sözkonusudur. Romanın birinci şahsı olan **Meftun Bey**, «Şık romanındaki Şatır-zâde Şöhret'in daha genişletilmiş, etraflıca ele alınmış şekli»dir.⁴ Ev eşyasını, güya alafranga zevke göre düzenlemeye kalkın, sofrasından Türk yemeklerini kaldırıp yerlerine Fransız yemeklerini koyan, menfaati uğruna her türlü hile ve oyuna başvurmakta sakınca görmeyen **Meftun Bey**, bilgi ve görgü seviyesinin düşüklüğü, kılık-kıyâfeti, tutarsız ve dengesiz davranışları, yerli-yersiz Fransızca konuşmaya yeltenmesi, millî değerler karşısındaki tavrı ile tam bir dejenere tiptir.

Hüseyin Rahmi'nin **Şık** ve **Şipsevdi** adlı romanlarında, taklitçi ve dejenere tiplerin önemli bir vasfı olarak ele aldığı ve tenkide tâbi tuttuğu hususlardan birisi de, batıdan kontrolsüz olarak gelenler arasında yer alan ve bugün bile kuvvetli tesirleri geniş kitleler üzerinde hâlâ görülen moda akımlarıdır. **Şık**'da modayı, «tuhaf bir âdet» (s. 19) olarak niteliyen yazar, bilhassa kadınların moda uğruna çektikleri sıkıntıları, içine düştükleri garip ve acıip durumları ele alır; kadınlarımızın kendi millî ve mahallî giyecekleri bir yana bırakarak moda yeniliklerine uymakta gösterdikleri aşırı ilgiyi tenkit eder. Görüşünü kuvvetlendirmek için de, **Şöhret Bey**'le metresi **Potiche**'in moda olsun diye giydikleri çirkin ve gülünç kıyâfetlerle alay eden yazar, «Bu moda ne kadar tuhaf bir âdettir. Onu olduğu gibi uygulayan kadınların çoğu güzel olmaktan çok, çirkin oluyorlar. İki kadına yakışırsa sekseni sevimsiz, tuhaf bir biçim ve yüz ortaya çıkarıyor.» (s. 19) demekten de kendini alamaz. Yazarın moda konusundaki tenkitlerine yer verdiği iki romanı da, **Muhabbet Tilsımı** ile **Gönül Bir Yeldeğirmenidir** adlı romanlarıdır. Bu iki romanda, kadınlarımızın modaya aşırı düşkünlükleri neticesinde aldıkları garip ve acıip durumlarla onların beğenilmeyen ve yadırganan açılışları sözkonusu ediliyor. **Gönül Bir Yeldeğirmenidir**'de, «Daha dün yabancılar önünde asıl adının anılması büyük bir ayıp, hattâ günah sayılan bacı, yahut eş, arkadaş, bugün kısacık püften bir sileceğe bürünmüş deniz hamamı soygunu teklifsizliğiyle ortaya çıkıverdi. Uygarlığın ışığı altında bu tabak gibi açılışa içimizde sevinenler, ağlayanlar var. Sevinenler bu açılmanın amacını bilerek sevinmiyorlar. Ağlayanlar da neye acındıklarının farkında değillerdir.» diyen yazara göre, batımızda bir Avrupa var

4. Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN, a.g.e., s. 149 ve 161.

ki, din, ahlâk, gelenek, görenek, sanat, politika ve benzeri hiçbir şeyin yapısında örtülü bir gizlilik bırakmak istemiyor. Batıdan kopan kasırga, herşeyi kökünden söküp atmakta, insanlığı önüne katıp sürüklemektedir. Hangi uçuruma? İşte bu soru karşılıksız dudaklarda donup kalıyor (s. 12). Hüseyin Rahmi'ye göre, uzun yıllar doğu medeniyeti kadrosu içinde ve onun tesirlerini alarak yaşamış olan cemiyetimizin, birdenbire batılılaşması mümkün değildir. Hem bizde batı medeniyetini hakkıyla uygulayabilecek insanların sayısı pek azdır. O itibarla, bu konuda acele etmek, faydadan çok zarar getirir. Nitekim, taklitçilerin ve cahillerin elindeki yanlış batılılaşmanın topluma zararı, en basit bir konuda, kadınların kılık-kıyâfetlerindeki gariplikte açıkça görülmektedir. Adı geçen romanın aynı sayfasında, «Doğumuzda da öyle değişmez memleketler duruyor ki, oralarda herşey karanlıklara gömülü. Kadının yüzü soluklarını tıkayan sık kıl peçelerle örtülü. Biz bu aşırılıkların ortasındayız. Şimdi söyleyiniz, nasıl istiyorsunuz? Doğumuza bakıp kadını mumya gibi örtülerle kefenleyelim mi? Yoksa Batıımıza dönüp onları taklit ederek gizli bir neyimiz varsa Mikelanj'in Kaptif heykeli gibi çırılçıplak ortaya mı dökelim.» diye soran Hüseyin Rahmi, tam bir batılılaşmanın faydası nispetinde bunun zorluğuna da dikkati çektikten sonra, sadece taklitçiliğin doğuracağı kötü neticelere de işâret eder.

Hüseyin Rahmi, **Şık, Gönül Bir Yeldeğirmenidir** ve **Efsuncu Baba** romanlarında, batı taklitçilerinin ve züppelerin önemli bir vasfı olan cahillik üzerinde de durur. Cahilleri aldatmanın kolaylığı, cahillerin zararlı yönleri, gerçeği bilmeyen cahillere herşeyin, her türlü yalan ve hilenin kolayca benimsetilebileceği gibi hususlar üzerinde duran yazar, **Efsuncu Baba**'da, «Hemen her yerde ve hele bilgi ve kültürün zayıf bulunduğu memleketlerde hile ve aldatma ile çok iş görülür.» (s. 97) demektedir. **Gönül Bir Yeldeğirmenidir**'de ise, aynı konuda şu satırlar yer almaktadır: «...Cahil olmak ne fena şeydir. Senden fazla pek az şey bilenler bile sana allâmelik taslar, dururlar. Sözün arasına Fransızca birkaç fen kelimesi karıştırıp okudukları şeylerin bir parçasına on parça uydurma katarak dinletirler.» (s. 115). Cahâlet konusu **Şık**'da da geniş olarak ele alınır. Fransızca'yı pek iyi bilmediği gibi, batı edebiyatları hakkındaki bilgisi de kulaktan dolma ve çok yetersiz olan **Şöhret Bey**'e, hiçbir zaman yaşamamış olan **Mösyö Canber**, 19. yüzyılın ünlü edîbi diye kolayca yutturulabilmektedir. Zira **Şöhret**, bu isimde bir Fransız edîbinin asla mevcut olmadığını bilemeyecek kadar cahildir. **Şöhret**'te görülen bu cahillik konusunda mübalağa etmediğini bilhassa belirtmek ihtiyacını duyan romancı, **Şöhret** ve benzeri cahil züppelerin cemiyetimizde her zaman var olduklarına şöyle işâret ediyor: «...Ey okuyucul **Şık**'ın bu bilgisizliğini, bu aptallığını romancının muhayyesinde canlanmış bir abartma olarak kabul etmeyiniz. Ben bu satırları yalnız hayalimden yazmıyorum. Modelim, görüp işittiğim gerçeklerdir» (s. 60).

Bilgi ve görgü eksikliğinin, cahilliğin eşler arasındaki anlaşmayı zorlaştırdığına ve böylece aile müessesesi için zararlı sonuçlar doğurduğuna **Mutallâka**'da temas eden Hüseyin Rahmi, **Hakka Sığındık** adlı romanında cahil kimselerin hastalıkların tedavisi konusunda takındığı üzücü tavrı sergiler. Bu romanda, İspanyol nezlesi ve başka bazı hastalıklar karşısında birtakım kocakarı ilaçlarına ümit bağlanması, tıbbî ilaçların ve doktorların küçümsenmesi, Allah'tan gelen hastalığın şifasının da ondan geleceğine inanılması karşısında, «Aman böyle yapmayınız, tehlikelidir...» (s. 7) diyen basîret sahiplerine şöyle cevap veriliyor : «...Allah sekizde verdiğini beşte almaz. Kırk yıl kıran olmuş, eceli gelen ölmüş... Zavalılık evinde oturup dururken hastalık ona nereden geldi? Hastalık, sağlık Allah'tan... Tanrım ne yazdıysa o olur. Hekimler ne bilirmiş? Kelin medarı olsa kendi başına olur. Onlar ölmeyecek mi? Bu yıl İspanyol'dan az hekim mi öldü? Ecele çare olmaz. O bilgisizlere uyup da öyle söylemeyiniz. Rabbimin gücüne gidin... Ona ortak koşmuş gibi olur» (s. 6). Bu sözler karşısında yazar, «Seksen hekimin öğütlerini bir kocakarının bu 'tandırname' sözleri hükümsüz bırakıyordu.» (s. 6) demekten kendini alamıyor.

Hakka Sığındık romanında, cahil din adamları konusu üzerinde de durulur ve yazar, bilhassa bizim gibi bilgi ve kültürce kalkınmamış olan ve aşırı bir dinî taassup altında yaşayan bir toplumun, aydın din adamlarına olan ihtiyacını belirtir, bir toplumda din adamlarının mutlaka aydın kimseler olması gerektiği mesajını verir. Romanda **Hâfız İshak Efendi** ve **Hacı Ferhat Efendi** gibi tiplerin çevresinde oluşturulan olaylar vasıtası ile, bu konunun önemine inandırıcı bir şekilde işaret edilmektedir.

Hüseyin Rahmi, yarı aydınlar konusunu da, önemli bir toplum yararı olarak ele alır ve yarı aydınları, cahiller kadar, hattâ onlardan daha tehlikeli görür. **Gönül Bir Yeldeğirmenidir**'de bu mesele üzerinde de duran yazar, bizde gerçek aydınların çok az olduğunu ve bunların yetişmesindeki güçlüğü ifâde ettikten sonra, yarı aydınların sayıca çok olmalarının sebebi olarak da, yine halkın cehâletini gösterir. Romandaki **Şâdan Bey** tipik bir yarı aydın örneğidir. Çok az bildiği ve uydurduğu bazı şeylerle kendisinden daha cahil olanları aldatmak kurnazlığını gösterse de, kendisinden daha bilgili olanlar karşısında gülünç durumlara düşmekten kurtulamaz. Kendisinden daha bilgili ve kültürlü olan karısı **Sabiha Hanım** ile arasında geçen bir konuşmayı şöyle nakleder : «...Bilgi bakımından ben yanında yayım. Pek küçük düşmemek için bazan yarı atmasyon yolunu tutarak bilgicilik taslamaya kalkıyorum. Derhal incelikle yanılsımı düzeltmeğe ve beni incitmemeğe bakıyor... Bu düzeltmeler karşısında ben bir iki öksürük ve yutkunma ile hemen sözü değiştiriyorum.» (s. 27). Fakat karısı ile arasında geçen bir başka konuşma sırasında **George Sand**'in adı geçince,

«George Sand karısına hiyanet eder miydi?» demek cehâletini gösterir, gülünç olur ve bu defa sözü değiştirme fırsatı bile bulamaz. Çünkü o, **George Sand**'ın bir kadın olduğunu bilemeyecek kadar cahildir, bilgi fukarasıdır (s.28). Karısı **Sabiha Hanım**'ın bilgi ve kültür imbiğinden süzölmüş ince davranışları ve olumlu telkinleri, bu yarı aydını kurtarmaya yetmez, çirkeften çirkefe yuvarlanır gider.

Romanlarında Hüseyin Rahmi, yanlış ve yetersiz eğitimi, bâtil inançları, din istismarcılığı ve taassubu da cahillikle birlikte ele alıp değerlendirir. Yazara göre, bâtil inanışlara bağlılık, arka mahallelerde ve aile ortamında, yanlış ve yetersiz eğitim sebebiyle daha çocuk yaşlarda başlamakta, yerleşip kökleşmektedir. **Mezarından Kalkan Şehit** romanında, çocuklarını hayâlî birtakım varlıklarla, cinlerle, perili köşklerle korkutan ana-baba ile, çocukları ile ilgilenmeyen, onların dadılar elinde şımartılmasına, yanlış eğitim alarak yetişmesine göz yuman ana-babalar birlikte tenkit edilir. Öte yandan, **Efsuncu Baba** romanının önemli şahıslarından biri olan **Ebulfazl Enveri Efendi**'de görülen, yer altından tılsımla define çıkarma merakı, hiç şüphesiz ailesinden gelmektedir. Çünkü, «...Babası Nasrullah Efendi'nin konağında kimyâhânesi ve gece-gündüz işler kimyâgerleri vardı...» Burada «...Nasrullah Efendi, altın bileşimiyle, her derde deva olan ve insan ömrünü sonsuz uzatan **şemşirek** taşını ya da ulu iksiri bulmaya uğraşıyordu. Sırların saklanması için yeraltı mahzenlerinde çalışan kimyagerlerin sakalları ağarıyor, yıllardan beri ocaklar yanıyor, potalar kaynıyor. Efendinin bu sırdaşları durmayıp çalışıyorlar. Fakat ne altın yapabiliyor, ne de her derdi iyi eden ulu iksir bulunuyordu» (s.29). Elbet böyle boş fikirlerin ve bâtil inanışların hâkim olduğu bir aile ortamında yetişen çocukların da aynı yoldan gitmeleri, yer altından tılsımla altın çıkacağına inanmaları, gâyet tabiidir.

Mezarından Kalkan Şehit'de din istismarcılığını da ele alan romancı, dinde olmayan bazı kavramlarla ve uydurulan yalanlarla halkın ve çocukların korkutulmasını, şahsî çıkar için dinin âlet edilmesini ve bazı din adamlarının bu konudaki tutumlarını tenkit eder. Yazara göre, «...Dev, zebani, ifrit, yedi başlı ejderha gibi gerçekler âleminde var olmayan, gözükmeyen; yalnız hayallerimizin yarattığı birtakım insanüstü yaratıklar ve canavarlar vardır ki, bu var diye sanılan şeyler kuşaktan kuşağa geçerek zihinlerimizde birer gelenek gibi yaşarlar...» (s.57). İşte bunları dine mal etmemek lâzımdır ve bilhassa din adamları halkı bunlarla korkutmamalıdır. Romanda ayrıca, dinî taassubun, din istismarcılığının ve bâtil inanışların ancak cahillere mahsus düşünceler olduğu vurgulanarak, eğitim ve öğretimin önemi üzerinde durulmakta, bâtila karşı cesâretle mücâdelenin gereği sözkonusu edilmekte, bunun da ancak okumuş bir kafa, aydın bir düşüncenin cesâretiyile mümkün olabileceği belirtilmektedir.

Cahilliği her türlü fenalığın birinci sebebi olarak ele alan Hüseyin Rahmi, cahilliğin değişik halk tabakalarında bâtil inanışların yerleşmesine ortam hazırladığına, buralarda cahillikle bâtil inanışlara bağlılığın atbaşı birlikte yürüdüğüne işâret etmektedir. **Gulyabani**'de, cinli ve perili olduğu sanılan bir köşk ele alınır. Bu köşke hizmetçi olarak giden **Muhsine** ile **Ruşen Kadın** arasında cinler ve periler üzerine yapılan konuşmalar (s.21-35), cahillerin ve bâtil inanış sahiplerinin, ne kadar bilgisiz ve mantıksız olduklarını göstermektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, aynı konuya **Mezarlarından Kalkan Şehit**'te de çok geniş bir şekilde yer veren yazar, cinlere ve perilere inananların çokluğuna işâret ettikten sonra, bu tür akıl ve mantık dışı söylentilere inanıp onların hoşnutluğunu kazanmak için yapılan mânâsız birtakım hareketler üzerinde durur. Yazara göre, cahilliğin ve bâtil inanışlara bağlılığın bir yıkıcı sonucu da, deli ve meczup kimselelere ermiş diye olağanüstü birtakım vasıflar verilmesi ve onlardan çeşitli dert ve hastalıkların çâresinin beklenilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. **Hakka Sığındık** romanının kahramanlarından olan **Abdal Veli**, aslında çok tipik bir delidir. Ancak onun, çeşitli hastalıklardan insanları koruduğu inancı yaygındır. Çünkü, halkın inancına göre, o ermiş ve muhterem bir zattır. **Muhabbet Tılsımı**'nda, vîrâne yerlerin, mezarlıkların ve ölülerin kerâmet sahibi olduklarına inananlarla, çeşitli meselelerin hallinde büyü, efsun ve tılsımdan imdat bekleyenler anlatılmaktadır. Bâtıla inanıp bağlanmanın ne derece tehlikeli ve zararlı sonuçlar doğurduğunun gösterildiği bu romanda, bir köylü çocuğu olan **Ali Bekir**'in başına gelenler, onun sevdiği kadına, **Pervin**'e kavuşmak için tılsımdan medet umması hikâye edilirken, cahilliğin ve bâtila bel bağlamanın insanın başına neler getirebileceğine de işâret edilmektedir. **Efsuncu Baba**'da, bazı gün ve ayların uğurlu, bazılarının da uğursuz olduğu şeklindeki yaygın bir halk inanışına da temâs edilir. Meselâ romanın birinci kahramanı **Ebulfazl Enveri**'ye göre, «...Cumartesiler uğursuzdur. Salı günü işe başlamaz. Ayın son çarşambasını sayar. Muharrem'in onuna dek az su içer. Kurban bayramlarında kesilen hayvanların kanlarına parmağını bastırır. Damga gibi alnının ortasına basar. Cinlerden, perilerden, şeytanlardan ödü kopar» (s.29). Yine ona göre, «...Her eşyanın herhangi bir yere konuluşunda gözetilecek uğurlar, uğursuzluklar vardır. Kulplu, köşeli şeyler hep Kibleye çevrilecek, maşa hiçbir vakit dikliğine konmayacak; tencereler, leğenler yüz üstü kapatılmayacak; odalarda, mutfakta eşyanın yerleştirilmesi öyle özel bir düzen ve kanuna bağlıdır ki, her ne zaman buna aykırı davranılsa evin efendisi, bunu hoş görenin başına kıyametler koparır...» (s.32).

Yazarın inceleme konusu yaptığımız romanlarında, ferdî ve toplumsal ahlâk meselesi de ele alınarak, ahlâk bozukluğu, haksız kazanç peşinde koşma, aşırı menfaat düşkünü olma gibi hususlarla kadınların kötü yola

düşmesinin çeşitli sebepleri üzerinde de durulmaktadır. **Efsuncu Baba**'da, insanın yaradılıştan fenalığa karşı bir meylinin olmasını ve insanın mayasının hiç değişmeyeceğini (s. 101), bunun ahlâk bozukluğunun başlıca sebepleri arasında yer aldığını belirten yazara göre, gerçek ahlâkın dış görünüşle, birtakım yapmacık hareketlerle başkalarında dürüst ve namuslu olduğu intibahı bırakmakla herhangi bir ilgisi yoktur. **Muhabbet Tılsımı**'nda, bazılarının kendilerine iyi dedirtmek ve başkalarının saygısını kazanmak için birtakım iğreti davranışlarda bulduklarını, aslında kendilerinde olmayan faziletlerin ve iyiliklerin varlığını ispata çalıştıklarını (s. 291) söyleyen ve bunun bir ahlâksızlık olduğunu belirten romancı, **Gönül Bir Yeldeğirmenidir** ve **Hakka Sığındık** adlı romanlarında, insanlardaki aşırı menfaat düşkünlüğünü, «doymak bilmeyen bir açlık ve vahşi bir ihtiras» olarak tenkit eder ve ahlâk bozukluğunun sebepleri arasında tembellik, işsizlik, cehalet ve bunların neticesi olan az gelişmişliği sayar. **Hakka Sığındık**'taki **Hacı Ferhat** ailesini, haksız kazanç yolu ile zengin olmuş tipik bir aile olarak ele alan ve bu aile hakkında, «Evet, Hacı Ferhat Efendi, yağmur yağarken küpünü doldurmuştu. Para parayı çeker. Talih yardım etti. Zorbaların, içinde kulaç attıkları engin yağma denizinden evine bir nehir akmaya başladı.» (s. 10) sözlerini söyleyen yazar, devletin ve ihtiyaç sahibi halkın parasından kırarak hileli birtakım yollarla servet sahibi olmayı ahlâkî bir eksiklik ve zaaf olarak gösterir. Yazara göre, İttihat ve Terakki dönemi, vurguncuların, soyguncuların, haksız kazanç peşinde koşanların altın devri olmuştur. **Hacı Ferhat Efendi**'nin zengin olma mâcerâsı anlatılırken, romanda şu satırlara da yer veriliyor: «...İttihat ve Terakki yönetiminin inkâr olunmaz bir gayreti, bir kadir bilirliliği, ayak takımlarını besleyişi, efendiliği vardır : Çevirdiği kötülük dolabının koluna yapışanları korur, gözetir, çapul-lara sattırır ve kimi kez de tövbe yoksulu olmak derecesinde her şeye kavuşturur. Hiçbir idare, kullarını, gözdelelerini lütüflara boğmakta bu denli aşırılığa varmamıştır...» (s. 11) Yazar bu romanında ve **Muhabbet Tılsımı**'nda, şahsî çıkar kaygısı ile devlet dairelerinde döndürülen dolapları, çevrilen entrikaları, yapılan suistimalleri ele almış, devlet malına karşı açgözlü bir doymazlık içinde bulunanları veya bu tür davranış içinde olanlara karşı kayıtsızlık, vurdumduymazlık içinde olanları hep birer ahlâksız insan örneği olarak tenkit etmiştir. Haksız kazanç elde etme konusunu **İffet**'te de ele alan yazar (s. 99), **Muhabbet Tılsımı**'nda da (s. 171-193) yine haksız kazanç için bu sefer halkın cahilliğinden faydalanmak isteyenleri tenkit eder.

Hüseyin Rahmi'nin ahlâk bahsi içinde ele alıp üzerinde durduğu bir konu da, düşmüş kadınlar konusudur. Toplum bünyesinde onarılmaz yaralar açan bu sosyal derdin en önemli sebeplerinden biri, yazara göre, para ve geçim sıkıntısı ile ihtiyaç içinde olmaktır. **İffet** «romanının aslî kah-

ramanı olan İffet; ismi gibi saflığın, temizliğin, namusun timsali»⁵ olmasına rağmen, **Fettan Râziye**'nin de teşvikiyle kötü yola düşmüştür. Bir lokma ekmeğe muhtaç sefil bir ailenin kızı olan ve «...Sefâlet! Kara renginle bütün geleceğimi karartıp, bakışlarımı ürkütme. Artık senin karanlık yüzüne bakacak gücüm kalmadı.» (s. 118) diyerek çâresizliğini dile getiren, aynı zamanda hasta annesi ile aç kardeşine de bakmak zorunda olan bu zavallı kızcağızın dayanma gücü nihâyet biter; teslim olur ve kötü kaderini yaşamağa başlar. Romanın bir yerinde, «Yaradılıştan güzelliklere eğilimli olanların, yoksulluk yüzünden ilk alçalma kertelerine düşüşleri pek korkunç oluyor.» (s. 99) diyen yazara göre, **İffet** artık, «içinde bütün insanca iyiliklerin, bütün insan ahlâkının bozulduğu karanlık, derin, korkunç bir kuyu» dadır. s. 99).

Kötü ve düşmüş kadınlar meselesinin bâtil inanışlarla birlikte ele alındığı romanlardan birisi de, **Muhabbet Tilsımı**'dir. Bu romanda da, gerçekte temiz ve namuslu kadınların büyü ve muska ile baştan çıkarılıp kötü yola ve ahlâksızlığa nasıl itildikleri sözkonusu edilir. Romanda bir sultan sarayının minyatürü gibi tasvir edilip tanıtılan bir konakta, bir sürü genç ve güzel cariye, odalık ve halayık vardır. Bunlar konağın efendisi olan ihtiyar paşanın (Adnan Şem'i Paşa) her arzusunu yerine getirmek için âdeta sıra beklemektedirler. (s. 221). Romanın saf kahramanı **Ali Bekir**'in, kendisini sevgilisine kavuşturacak olan tilsim'in peşinde koşarken başına gelen rezillikler anlatılırken, böyle bir konakta her türlü ahlâksızlığa rastlanabileceğine de işaret edilmektedir (s. 279). Bilindiği gibi, hali-vakti yerinde olan ailelerin, devlet erkânının, paşaların, beylerin oturduğu konaklar, aynı zamanda buralarda çalışan hizmetçiler için birer eğitim-öğretim kurumları olma özelliği de taşırdı. Hüseyin Rahmi, bu romanı ile birlikte **Gulyabanî**, **Nimetşinas** ve **Gönül Bir Yeldeğirmenidir** adlı romanlarında, nâmus timsâli olması gereken bu tür aile ortamlarında dönen dolapları, görülen ahlâksızlıkları, efendilerin eve alınmış hizmetçi genç kız ve evlatlıklara nasıl göz koyduklarını, onları nasıl tâciz ettiklerini de tenkit eder. Ancak bu romanlardaki hizmetçi kızlar arasında, efendilerine boyun eğmiyerek onlara iyi bir ahlâk ve nâmus dersi verecek kadar (mesela, **Nimetşinas**'daki **Nermin**) nâmus ve şereflerine düşkün olanlar da vardır. Fakat buna karşılık, **Gönül Bir Yeldeğirmenidir**'in **Züleyha**'sı (s. 16) ile **Servinaz**'ı (s. 79 vd.), ahlâken tam anlamıyla sukût etmiş tiplerdir. **Muhabbet Tilsımı**'nda ayrıca, kocalarının bütün kaprislerine sağlam karakterleriyle sabır gösteren, onlara sadık kalan kadınlar yanında, ilk fırsatta gözlerine kestirdikleri erkeklerle gizli-den gizliye bir ihânetin içine düşen kadınların varlığına da işaret edilir.

5. Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN, a.g.e., s. 31.

Hüseyin Rahmi'nin incelediğimiz romanlarının büyük bir kısmında, sosyal bir mesele olarak, aile hayatının aksayan türlü yönleri de ele alınmaktadır. Eşler arasındaki anlaşmazlık sebeplerinin, gelin-kaynana münâsebetlerinin, karılarını aldatan eşlerin, eşler arasındaki kültür farklarının yol açtığı aile facialarının romancının tenkit ve tahlile tâbi tuttuğu başlıca meseleler arasında sayılması mümkündür. Romancıya göre, evlilik, karşılıklı sevgi ve saygıya dayanmalı, eşler arasında dengesiz bir yaş ve kültür farkı bulunmamalı ve eşler, evliliğin getireceği sorumluluğu taşımaya her bakımdan hazır olmalıdırlar. **Gönül Bir Yeldeğirmenidir** romanında, «...Evlenme düğümü ile birleşen iki hayattan kadın ve erkek için bir üçüncü dönem doğuyor. Buna evlilik hayatı diyoruz. Bu hayatın uymak zorunda olduğu kanunlar ve karı-koca arasındaki karşılıklı haklar nelerdir? Bunu evlilerden pek az kişi bilir. Bu haklara tam ölçüde saygı gösteren aileler dünya yüzünde var mıdır? Doğrusu işte ben bundan kuşkuluyum.» (s.13) diyen yazar, bu kanunlara ve karşılıklı hukuka riâyet edilmediği takdirde, aile gemisinin yürüyemeyeceğini, çözümlüp dağılacağını söyler. Yazar aynı romanda ve **Mutallâka**'da, karısını aldatan erkekler ve çok kadınla evlenme meseleleri üzerinde de durur. O, erkeğin karısını aldatmasına ve çok kadınla evliliğe karşı çıkmaktadır. Gerçi islâm dini muayyen şartlarda buna cevaz vermiştir. Serveti olanların birden çok kadını nikâhlamaları, odalık ve cериye olarak birçok kadına sahip olmaları mümkündür. Ancak, büyük çapta dedikodulara, geçimsizlikelere de yol açan bu durumun, önemli aile facialarına sebep olduğu da bir gerçektir. Hüseyin Rahmi, eskiden cahil kadınların, belki de öyle bir terbiye ile yetiştirildikleri için, erkekleri bu konuda hoş gördüklerini, hattâ onları desteklediklerini bile belirtir (**Gönül Bir Yeldeğirmenidir**, s. 55; **Mutallâka**, s.321). Yine **Mutallâka**'da, kocasının eve gelmesinin gecikmesine üzülen gelinine, kaynanası şunları söyleyebilmektedir : «...Ya üstüne evlenirse ne yapacaksın? Allah'ın emri dörde kadar. Hamdolsun dört değil, on karıyı besleyecek gücümüz var... Oğlum küçükken ben onun falına baktırdım. Bir nikâhla durmayacağını söylediler. Kendisine gebeyken rüyasını da görmüştüm. Karnımın üzerine ay doğmuştu. Tabir ettirdim. Oğlun büyük bir yerden kız alacak dediler.» (s.321) Ancak zaman, eskinin bu alışkanlıklarını yavaş yavaş törpülemeye başlamıştır. Artık yeni yetişen kimi kadınlar, erkeğin birden fazla kadını kendisine bağlamasına ve gönlü istediği zamanı onu kolayca boşamasına göz yummamakta, erkeği bu konuda haklı görmemekte ve **Nîmetşinas**'ın **Nermîn**'i gibi, fakir de olsa bir evin bir hanımı olmak istediğini rahatça söyleyebilmekte ve hattâ kendisine evlenme teklif eden efendisine, «...Beyefendi, bana evlenme teklif edecek kimse belki benim gibi bir hizmetçi olacaktır. Fakat iki karılı olmayacaktır. Hele eşinin üzerine hiyanet etmek isteklisi bulunmayacaktır.» (s.126-127) diyebilmektedir. **Muhabbet Tılsımı**'nda **Gülizar**, evin efendisi

olan **Adnan Şem'i Paşa'nın**; konaktaki hizmetçi kızlarla kurmak istediği gönül ilişkilerine aynı gerekçelerle karşı çıkar ve şunları söyler: «...Gelinini makamına koyduğu bir damla kıza göz attıktan sonra artık ben onun öteki himmetlerini, insaniyetlerini tefe kor da çalarım.» (s. 222) Daha sonra konuşmasını, «...İstemem efendim, bana paşa karılığı lâzım değil. Çöpçü karısı olayım, evimin bir hanımı olayım.» (s. 223) diyerek sürdüren **Gülizar'ın** şahsında Hüseyin Rahmi, çok kadınla evliliğe, hele odalık denilen çok sayıda genç kıza nikâhlanmaya şiddetle karşı çıkar; sayısı dörde varan nikâhlı ortaklardan oluşan eski konak tipi ailelerin pek çoğunda görülen dağılıp ve parçalanışlara dikkat çeker. Ona göre, odalık tutma meselesi giderek metres hayatına yol açmış, bu da toplum hayatında çeşitli ahlâksızlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Eşler arasındaki kültür farkının da sağlıklı bir yuvanın kurulmasına engel olacağını savunan Hüseyin Rahmi'ye göre, karı-koca arasındaki kültür uyuşması anlaşmayı ve dayanışmayı sağlayan en büyük faktördür. İffet'de, batılı bilgin ve edebiyatçıların birçoğunun karısının da bilgin olduğu, bunların kocalarına mesleklerinde büyük çapta yardımcı oldukları ileri sürüldükten sonra, **Emile Zola'nın** «Bir edip için yaşayış düzeninin ancak böyle bir eşe kavuştuktan sonra başlayacağını» söylediği ifade edilmektedir (s. 93). Aynı romanda, kültür uyumunun düzenli bir aile ortamının kurulmasına yol açmasına karşılık, kültür uyumsuzluğunun eşlere hayatı zindan eden bir faktör olduğuna, babasının zoru ile kültür bakımından kendisinden bir hayli geri durumda olan birisi ile evlendirilen **Antuvanet'in** çekilmez hâle gelen evliliği örnek olarak gösterilir. **Antuvanet'in** dînden bu durum şöyle ifade edilmektedir: «...Babam öğrenim ve eğitimime olağanüstü özen gösterdi. Bilim öğrenmekle benim için mutluluk sağlanabilir sanıyordu. İşte bu düşüncesinde yanıldı. Mutluluk gereklerinden sanılan şeyler, beni en büyük felâketlere düşürdü. Her gördüğünü gelişigüzel anlamaya eğilimli bilgisiz kadınlardan olaydım belki bu denli mutsuz olmaz, belki hayatın acılıklarını bu denli şiddetle duymazdım... Külhana dikilen yasemen-den gönül açıcı bir gelişme beklenir mi?» (s. 91). Hüseyin Rahmi, aynı konuyu **Gönül Bir Yeldeğirmenidir** adlı romanında da ele alır. Bu romanda, **Cevher Hanım**, bilgili ve kültürlü bir erkekle evli olmaktan, **Şâdan Bey** ise, bilgili ve kültürlü (romancının deyimi ile dişi filozof) bir kadınla evli olmaktan şikâyetçidirler. Çünkü, eşleri ile aralarındaki kültür farkı, her ikisine de hayatı zindan etmiştir.

Gelin-kaynana anlaşmazlıklarının bizde öteden beri eşler arasında geçimsizliklere yol açtığı, yuvaları yıktığı bilinmektedir. Bu husus, pek çok edebî esere de konu olmuştur. İncelediğimiz romanlarının bir kısmında sosyal bir yara olarak bu meseleye de temâs eden Hüseyin Rahmi, **Muttallâka'da** gelinini oğlundan kıskanan bir kaynana tipi çizer ve annesi sebe-

biyle çok sevdiği eşinden ayrılmak zorunda kalan, eşi ile mutlu bir beraberlik sürdüremeyen **Mâil Bey**'in dramını anlatır (s. 318 vd.). Aynı romanda yazar, boşanmada eskiden var olan kolaylığı, erkeğin bir çift söz ile nikâhlı karısını bütün kadınlık haklarından mahrum bırakabilmesindeki saçmalığı da tenkit eder.

Hüseyin Rahmi'nin **İffet** ve **Hakka Sığındık** adlı romanlarında yer verdiği önemli bir sosyal mesele de, harplerin, iktidar değişmelerinin ve siyasî kaynaşmaların yol açtığı toplumsal dengesizlikler, zenginlerle fakirler arasındaki uçurumlar, bakımsızlığın ve ilgisizliğin sebep olduğu sefâlet ve düşkünlüktür. Romancı bu iki romanında, İstanbul'un lüks semtlerinde, yalı ve konaklarda her türlü imkâna sâhip olarak yaşayanlarla, arka mahallelerde ve eski, köhnemiş ahşap evlerde her türlü sıkıntıya ve sefâlete katlanarak yaşayanlar arasındaki uçurumu, insana hüzün veren bir üslûpla ele alır ve tenkit eder. Hasta annesi ve aç kardeşine bakabilmek için nâmusunu satmak zorunda kalan **İffet**'in acı kaderi ile, **Hakka Sığındık** adlı romanda yer alan iki harp zengininin fakir halkın sefâleti karşısındaki kayıtsız tutumları, yazarı fevkalâde üzmektedir. Zaten onu, açlığı, sefâleti, fakir-zengin şeklindeki sosyal tabakalaşmayı ve bunlar arasındaki çatışmaları tenkide iten sebep, toplumdaki bakımsızlığın ve ilgisizliğin **İffet** gibi temiz aile kızlarını felâketin kucağına atmasıdır.

Netice olarak diyebiliriz ki, Hüseyin Rahmi, inceleme konusu yaptığımız romanlarında ele aldığı ve tenkide tâbi tuttuğu sosyal davaların çözümleri ile ilgili herhangi önemli bir teklif getirmiş değildir. O olayları daha ziyâde tahlil etmiş, sebep ve sonuçlarını ortaya koyacak şekilde onları sergilemiştir. Ancak onları öyle canlı ve öyle inandırıcı bir üslûpla dile getirmiş, öyle samimî, öyle cesurâne bir tutumla ortaya koymuştur ki, okuyucunun, yanlışların yerini hangi doğruların alması gerektiği hususunda bir hükme varması, kolayca mümkün olabilmektedir. O bakımdan Hüseyin Rahmi, olduğu gibi «görmek» ve «göstermek» emelini, sanatının hareket noktası kabul eden ve bu gâyesine, her zaman canlı dimâğı ve mahâretli kalemiyle büyük ölçüde ulaşmış bir romancıdır. Onun, «genellikle gerilimi yüksek, hayli kompleks olayları ve bir psikolog titizliğiyle ele aldığı şahıslar kadrosunu ihtiva eden romanları; tarihî akış içersinde insanımızı, her zaman kendi devir ve şartları dâhilinde, daha iyi tanıyamaya vesile olacak mâhiyettir.»⁶

---

6. Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN, a.g.e (Önsöz).